

Десислава ДИМИТРОВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

ЛИЧНОТО И ОБЩЕСТВЕНО ПРОСТРАНСТВО НА ТЪРГОВЦИТЕ В РУМЕЛИЯ ПРЕЗ XVI–XVII ВЕК (ПО ПРИМЕРА НА ФИЛИБЕ¹ И СОФИЯ)

Desislava DIMITROVA

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

THE PERSONAL AND PUBLIC SPACE OF THE MERCHANTS IN RUMELIA DURING THE 16th – 17th CENTURIES (ON THE CASE STUDIES OF FILIBE AND SOFIA)

The article discusses the personal and public space of the merchants in Rumelia in the city space of Filibe and Sofia. The main criteria for the distribution of the cities in the Ottoman Empire and the special place occupied by the two consecutive centres of Pasha Sanjak are presented. An attempt is made to trace the history of the coming into existence of the craft-guilds and their professional and public functions, which is perceived as a main common feature among all the traders in the Empire. Several paragraphs of the paper are devoted to factors affecting traders: the geographical extent of the activities being performed; the goods traded – adapted to a specific market in a given city or exported outside the Ottoman Empire; the confessional belonging of traders; the producers engaged in trade or resale. All these circumstances determined one's attitude towards the market, the workers, a city and the Empire, and, after that, towards religion, the education system, etc.

Attention is paid to the activities of the people from Dubrovnik. Their colonies were established in towns attractive for their geographic situation or well developed economic relations with the different parts of the Empire. It is for this reason that they set up their communities in Filibe and Sofia. Individual motives for starting a certain entrepreneurial activity, the attitude of the central government to the confessional communities, etc. are also examined.

The space around the carsi shops absorbed the everyday life of their owners. This was easily noticeable because it had different functions throughout the different parts of the day. During the business hours, all the activities related to the exchange of goods were done in the open, in front of the participants in the process. Within the framework of this process, the meeting with the other important subject of the commercial activity – the client – was realized. It was then that the shop changes its appearance. It had to become an attractive centre but a number of circumstances had to be available for this: a key location, high quality of the range of goods offered, and the seller's talent. In the course of the day, it was transformed, its appearance was changed, the leading figures as well. The communication with the

¹ В настоящата статия няма да използваме названието Пловдив, а османската форма на топонима – Филибе.

customers was ousted by the relations between apprentice and master. All this means that the workshops (and subsequently the offices) should not be regarded as a “room with the instruments belonging to it”, but as essential centres of communication between people from one and the same guild. Apart from their main commercial functions, the workshops could also have specific ones as for example guaranteeing the regulation of the rights of women in the family.

The influence of merchants on urban architecture, planning and art is also discussed in the paper.

Keywords: economy, Ottoman merchants, urban space, bazar.

Интересът към икономическата история, респективно ролята на търговците като основен фактор за развитие на обществото, е проблем, който от десетилетия се радва на изследователски интерес. Аграрната история на Османската империя заема голям дял от всички разработки издадени до този момент (Мутафчиева 1962). Познавайки се на въведения в научно обръщение материал, в следващите редове ще направим опит да очертаем параметрите на личното и общественото пространство на османските търговци през XVI–XVII век. Акцентирайки върху конфесионалната им принадлежност, а оттам и на различното място, което заемат в развитието на града, ще правим опит да предложим по-детайлен поглед върху начина на взаимодействие между търговците, представители на католическата, източноправославната и ислямската религиозна общност².

Преди да представим основния текст, трябва да обърнем поглед към няколко въпроса. На първо място, към приложения критерий за подбора на София и Филибе. Създаването на един приблизително точен модел за разпределение на градското пространство в Османската империя, по-специално в рамките на нейните балкански владения, е изключително трудоемък процес. В българската историография в научно обръщение функционират няколко схеми, като можем да възприемем тяхното работно разпределение в три групи, съобразно водещите имена в направеното типологизиране на градовете – съответно на Махиел Кийл, Николай Тодоров и Цветана Георгиева. Ще сравним София и Филибе по трите модела, което се налага поради различните акценти, поставени от авторите³.

Първата класификация на градовете в империята, на която ще обърнем внимание, е на Махиел Кийл. Холандският османист се ръководи от „начина, по който са възникнали дадените селища” (Кийл 2005: 21–22). По тази схема

² Причините, поради които не са представени евреите и арменците, са ограниченият обем на статията и наличието на множество издадени монографии, студии и статии по темата.

³ Поради ограничения обем на статията, не са посочени типологиите на М. Харбова, Стр. Димитров и Св. Иванова: Димитров 1987: 5–17; Харбова 1991; Иванова 1993: 53–66 и др.

Филибе и София попадат в една подгрупа, а именно, предосмански градове, в основната си част наново населени от османците. Тяхното развитие се стимулира с широкомащабно строителство, ръководено от централната власт. Други са критериите, които прилага Николай Тодоров. Авторът се позовава на демографската картина през средните векове, според която малките градове са с население до 2 хиляди души, средните – между 2 и 10 хиляди и големите – над 10 000 хиляди. Н. Тодоров подчертава, че „някои автори увеличават групите, като въвеждат категорията “градове джуджета” (с няколко десетки до няколкостотин жители) (Тодоров 1972: 29). При прилагането на тази схема, разглежданите от нас градове отново попадат в една група.

Според типологизацията, изложена в монографията на Цветана Георгиева, „Пространство и пространства на българите през XV–XVII век”, градските средища би следвало да се поставят и анализират в тяхната природногеографска среда. Именно подобно разпределение на селищната мрежа е представено за Никополския санджак. Цв. Георгиева обособява три географски зони въз основа на физическото ситуиране на обживените места на база надморска височина. Този вид класификация е с особено значение за настоящата тема, защото тя може да осветли някои детайли от специфичното развитие на градската мрежа. Чрез нея могат да се доловят отраслите в земеделието, неговият вид, общите климатични особености на регионите, наличието на природни изкопаеми и др. А всичко това е в пряка връзка с мотивите за заселване на търговците в един определен град. Именно чрез детайлното „разнищване” на регионалните особености можем да вникнем в икономическото развитие на пространствата, а оттам да изведем и ролята на търговците в тях.

София и Филибе са в благоприятно инфраструктурно местоположение, притежават традиционно големи търговски колонии от западните градове-държави, последователно са центрове на Паша санджак (Тодоров 1972: 25–26; Градева 1993: 42), в тях са учредени редица вакъфи, съградени са голям брой кервансарай, ханове и т.н. Търговията, респективно търговците, никога не са напускали двата града. Примерите за първостепенното положение на София и Филибе са многобройни. Тук ще бъде приведен само един от тях, който е свързан с описанието, направено от Адам Венер фон Крайлсхайм, участник във водената от градоначалника на Прага барон Херман Чернин посланическа мисия на Хабсбургската империя до Високата порта. Пътните му бележки са издадени през 1622 г. в Нюрнберг. За Филибе той пише следното: „На 24 (юли 1616 г. – б.м.) престояхмe във Филипополи, наречен от турците Филибе ... Той е доста голям, колкото град Ньордлинген в Свещената империя. Има няколко хубави църкви, имарети, кервансарай, бани ... Населява се сега от българи, дубровничани, гърци, турци и евреи, които се занимават повечето с една не особено голяма търговия” (Вестник „Отечествен глас” 1976: 4). Социално-икономическото положение на имперските данъкоплатци в двата града, може да бъде проследено и от външния вид на техните обители. Според Вранчич къщите във Филибе са

„по-широки, отколкото високи според обичаите на своето население” (Немски и австрийски 1979: 191), а в София са „ниски, скрити чак в земята и дървени. Ако има някои с по-забележителна направа, това са иззиданите с тухли, но не печени. Впрочем само някои са направени с печени тухли (Дневникът на Ханс Дерншвам 1970: 38). Дерншвам през 1553 година отбелязва, че във Филибе „сградите са от дърво, на един етаж, градени направо на земята, и направо с нея, без подземия или сводести изби, каквито във всички тези страни няма” (Дневникът на Ханс Дерншвам 1970: 192). От изброените извори и типологизации, може да се заключи, че София и Филибе имат сходни етапи на развитие като градски системи, намират се на големи пътни артерии, еднакво привлекателни са за търговска дейност.

След като разгледахме причините за избора на двата града, е време да обърнем поглед към друг съществен проблем – търговците в Османската империя. Могат да бъдат приведени множество типологизации и разделение по: обхват на тяхната дейност (за един определен град, вътрешноимперски, международни), отношението на централната власт към тях, занаяти и стоки, с които търгуват и пр. Ние ще използваме комбинация от всички горепосочени схеми, като водещ фактор ще бъде конфесионалната принадлежност на заетите в стокообмена.

За да достигнем до различията, първо е нужно да подчертаем наличните сходства. В Османската империя търговците са обособени в еснафи. В. Горделевски изтъква, че когато „селджуците се отказват от чергарските си навици и започват да се заселват в градовете, те изведнъж забелязват превъзходството на местното население (предимно гърци) и устройвайки се по новому, се обръщат към занаятчиите-християни” (Горделевский 1960: 132). Подобно тълкувание на проблематиката, не може да не буди известни съмнения. Но авторът разкрива една от основните черти и на османските завоеватели, а от там на техните социално-административни порядки. Ислямската и османската социално-икономическа система е предимно градска. Тяхната култура се характеризира с града. Той от своя страна се „движи” от пазара. Главните фактори, задължително присъстващи на пазара, влияещи върху неговото развитие са еснафските организации.

Подобна теза може да бъде доказана от нивото на развитие на цеховите организации в ислямския свят. През 770 г., според сведенията на Ибн ал-Идриси, пазарът се регулира от централната власт и определя мястото на всеки еснаф (Пляков 1970: 92). Това е и една от съществените разлики между схващането за цехова система на Изток и Запад. В единият случай, тя от самото си създаване е под влиянието на централната власт, а в другия е дело на местите търговци и занаятчии с по-малко осезаемо участие на държавата.

Непосредствено след монголското завладяване се извършва съединяване на ислямските цехове с братствата фютюввет (fütüvvet). Присъединените в тях членове са длъжни да изпълняват военна служба, както и да демонстрират

съответно поведение. Горделевски ги разглежда като мюсюлмански паралел на европейското рицарство, позовавайки се на Ибн Батута, той отбелязва: „тези братства имат цехови знамена, музика и събират около себе си занаятчии” (Горделевский 1960: 282–283).

В своето изследване върху регламентацията на градското занаятчийско производство в българските земи през XV – средата на XVII век Здр. Пляков дава пример за взаимното влияние на местните християнски и привнесените ислямски норми при регламентирането на статута на цеховата организация в Османската империя. Авторът въвежда в научно обръщение няколко саксонски минни регламента, които са възприети и санкционирани от османския фиск (Пляков 1970: 93). В тях може да бъде забелязана подробната регламентация на еснафа: „Цеховете се явяват като колективен владетел на рудника, чийто собственик остава държавата. Той имал право да изгони отделен майстор рудар (гварк), ако същият не си плати разноските по производството. Всеки гварк (рудар) можел да го напусне и да отиде в по-богата мина, като другите нямат право да му пречат” (Пляков 1970: 91). Дали подобна еснафска толерантност съществува и в останалите занаяти? Мнението на автора на тези редове е категорично – не. Движението на търговци и занаятчии от една населено място в друго става не само с разрешение на еснафа, но и с изрична заповед от централната власт. Тя играе съществена роля в демографското разпределение на занаятчиите и търговците. Те са обект както на „преселване”, така и на „призоваване в армията”. Въпреки тези пречки, големите градски центрове се превръщат в естествен притегателен център за занаятчии от по-малки региони. Това е видно от наследствен опис от 1619 година, според който Константин, син на Манол от Мелник, търговец, завещава две сгради в София. Това може да бъде проследено и от наследствените описи, регистрирани в кадийския съд. В тях може да се проследи цялото движимо и недвижимо имущество, техните качества, материал и т.н., притежавано от търговци и занаятчии. Бояджията Ахмед Челеби оставя в наследство например дюкян с инструменти на пазарището на бояджиите – 35 400 акчета (ТИБИ 1977: 23), дюлгеринът Стефан, оставя за фактическо разпределение 3515 акчета (ТИБИ 1977: 27), а кръчмарят Герго оставя 3940 акчета в наследство за своята съпруга. (ТИБИ 1977: 28).

За реакцията на еснафските организации към прииждащите занаятчии са запазени няколко кадийски решения. През 1612 г. кетхудата на такеджиите⁴ в град София, придружен от 10 мюсюлмани и 11 християни занаятчии, се оплаква за това, че придошлите откриват дюкяни и се занимават със занаята, „без да са го усвоили и без да са получили право да бъдат самостоятелни майстори” (Тодоров 1972: 46). Очевидно през XVI и XVII в. във Филибе и в София новите занаятчии са в по-големи количества, щом се стига до редица оплаквания на

⁴ Таке – вид шапка.

цялата еснафска организация. Не бива да се пропуска и фактът, че вероятно откриването на нов дюкян не е ставало чак толкова трудно. А мерките, взети от кадията, вероятно не са свързани със затварянето на новите занаятчийници, а с тяхното задължително зачисляване към местната еснафска организация.

Халил Иналджък твърди, че представителите на еснафите в Османската империя са със смесен религиозен характер (Иналджък 2002: 149–150). Според Елена Попова през XV–XVII век еснафските организации все още нямат толкова осезаема връзка с православните си светци покровители, както през Възрожденския период (Попова 2013: 53). Може би това логично води своето обяснение от смесения характер на еснафите до края на XVII век. Именно поради тази причина даренията, които открива авторката за XVI–XVII век по българските земи, са индивидуални, а не групови, както се очаква. Разбира се, налични са еснафи, чийто членове са предимно християни. За това ни подсказва публикуваното от Елена Попова моление на еснафите към небесните покровители: „Помени Где еснафъ (...), поклониха за душевное ихъ спасение (...), Приложи румет (...) за душевно имъ спасение, изобрази спомоществуванiem и иждиваниem христорлюбиваго еснафа (...)”. (Попова 2013: 10).

След като разгледахме основните прилики между търговците в империята, ще се спрем на различията им. Кои са факторите, влияещи върху тях? Те не могат да бъдат обхванати в детайли, но ще представим част от тях: географския размах на извършваната дейност; стоките, с които се търгува, пригодени за един точно определен пазар в даден град или изнасяни извън пределите на Османската империя; конфесионалната принадлежност на търговците; производители, извършващи търговски обмен или прекупвачи. От всичко това зависи отношението на личността към пазара, към техните работници, града и империята, след това към религията, образователната система и т.н.

Ще започнем с дубровнишките търговци. В българската и чужда историография са налични множество монографии и статии, посветени на ролята им във вътрешната и външната търговия. Техните колони се създават в градове, притегателни със своето местоположение или добре развитата си икономическа връзка с останалите части на империята. Именно поради тази причина дубровничани създават своя общност във Филибе и София. Уточняването на техния общ брой е дискуссионно в българската историография⁵. Въз основа на подписите под два документа, свързани с подялба за наследство от София, Ив. Сакъзов описва броя им от 12 до 114 души, Е. Венедикова изброява около 45 души, П. Петров отбелязва, че към числото 45 трябва да се добавят още 7 имена (Петров 1984: 220), а според С. Иванова за 1427/36 чужденците са 36. (Иванова 1994: 63).

Дубровнишките колонии в София и Филибе са социално организирани подобно на метрополията си, тоест те пренасят своя жизнен строй и порядки в Османската империя. Ето защо тези обживени пространства могат да бъдат

⁵ Вж по тези въпроси Вечева 1978: 51–85; Сакъзов 1930; Списаревска 1983.

разгледани като взаимно влияещи си търговски центрове. Според С. Иванова „дубровнишките колонии са разположени по Диагоналния път – София (от кр. на XV в.), Пловдив, Нови пазар и т.н. Според документите от XVII век дубровничаните се облагат групово, докато другите общности се облагат по махали. Като за събирането на сюрсата за 1656 година за „тайфа на латините“ са придвидени 25 000 акчета.” (Иванова 1994: 63).

Една от най-известните търговски фамилии през периода е на братята Соркочевичи. Те, както и почти всички останали дубровничани в българските земи, са участници в т. нар. търговско сдружение (*compagnia*). Съпоставката на приходната и разходната част на търговския баланс за периода 1589–1590 година показва, че печалбата им за тези години възлиза на 188 скуди, а целият капитал на компанията – на 8000 скуди или 449 280 аспри (Димитрова 2017: 212).

Големият брой регистрирани поданици на Дубровник в Османската империя, води до заключението, че те неминуемо притежават икономически контакти с българите и влияят върху разбирането им за търговия. За отношенията между българите и дубровничаните в подобни сдружения ни предоставя информация Йоанна Списаревска. Авторката превежда и пространно анализира един от първите договори между български търговци от Разград и дубровнишки прекупвачи. Нормативният документ на пръв поглед е стандартен. Сключен е през 1567 година за продажбата на 1233 волски кожи в западноевропейските градове-държави и евентуалното закупуване оттам на платове, които да се пласират по османските пазари. В края на договора е вписана най-важната особеност: „Всъщност българите са тези, които влагат целия, при това значителен капитал и поемат всички рискове по него, а дубровничаните срещу половината от транспортните и митнически разноски и от евентуалните загуби, получават половината от печалбите, реализирани в Дубровник и Италия” (Списаревска 1996: 96).

От представената информация може да се заключи: българите разполагат със значителен начален капитал. Кое им налага да сключат подобна сделка? Отговорът на този въпрос е първопричината за второстепенната роля на имперските търговци през столетието – поради липсата на опит в международната търговия и задължителните личностни контакти. За да придобият такива българите прибегват до съдействието на дубровничани. Именно чрез тях за в бъдеще ще се създадат трайните делови отношения с цяла Западна Европа, а оттам и усет за международния пазар, начините за обмяна на стоки и т.н.

Друга малко засегната в изследванията отлика между търговците в империята са мотивите за предприемчивост, които са различни за всяка от конфесионалните общности. Н. Найденов в своята статия „Икономически и демографски показатели за силовия натиск над българското население през XV, XVI и XIX век” като основен извод вписва: „Данните за развитието на земеделското производство показват една скрита и непрекъсната икономическа борба за откриване, разработване и опазване на най-добрите земеделски земи. Икономическите и

демографските показатели говорят, че този натиск идва от мюсюлманската общност и е насочен към българската с благословията на официалното османско законодателство. Мюсюлманската общност, обаче, не е подготвена да противодейства по същия начин на икономическата инициатива на българите в областта на занаятчийството и търговията” (<http://koreanstudies.bg/node/100>). От гореизложеното следва, че основен двигател за засилване на търговията и занаятчийството сред българите е османската власт. Становище, което е дискуссионно. Едно може да се твърди със сигурност – икономическата активност на българите през XVII век е с положителен ръст. А естественото съсредоточие на търговците в градовете се увеличава. Респективно се привлича и нова работна ръка. Именно това е причината, както и пазарните особености, за все по-големия брой представители на търговския еснаф.

Отбелязахме няколко „подбуди” на конфесионалните групи да се занимават с търговска дейност. Но къде се позиционира личното и общественото пространство на търговеца. Персоналното място за професионално уединение са дюкяните. Именно в тях всеки член на еснафската организация може да осъществява своята дейност. Това е територията за водене на отчети, проверка на продаваната стока, обучение на следващите кадри и не на последен план, за водене на професионална комуникация. Няма да бъде пресилено, ако дюкянът бъде определен като храм на заетите в него. Той е част от сакралното пространство, което трябва да се пази и предава. Може би, това е една от основните причини за добре развитата чаршийска система, защото дюкянът се позиционира в близост до дома на собственика. Разбира се, подобно твърдение не бива да се приема аксиоматично.

Пространството около чаршийските дюкяни поглъща ежедневието на своите притежатели. Това лесно се забелязва, защото има различни функции през частите от деня. През работно време всички действия, свързани със стокообмена, се извършват открито пред участниците в процеса. В него се осъществяват срещи с другия важен субект на търговската дейност – клиентът. Именно тогава дюкянът променя своя външен вид. Трябва да се превърне в притегателен център, но за това трябва да са налични редица условности: възлово местонахождение, качество на предлаганите асортименти и талантът на продаващия.

През времето за „почивка” светът на дюкяна се променя. Той се преобразява в лично пространство, външният му вид е различен, водещите фигури също. Комуникацията с клиентите е изместена от отношенията между чирак и майстор. Всичко това идва да покаже, че дюкяните (а в последствие, канторите) не бива да бъдат разглеждани като „стая с прилежащия ѝ инструментариум”, а като един от съществените центрове на комуникация между хора от една еснафска организация.

Всеки един подобен минимизиран вариант на общество се влива в една от основните артерии на всекидневието – пазара. Стихия, която завладява всеки докоснат от него. Дейността на търговците е строго регламентирана и се

съблюдава не само от османската власт, но и от еснафа, към който е причислен. Всеки, предлагащ стока, е необходимо да поставя над себе си писаните и неписаните закони на пазара. А те далеч не са свързани само с определяне на цените, таксите, набавянето на суровини и т.н. Дори и тези условия да са спазени, при липсата на адекватна комуникация с клиента, търговецът може да бъде отстранен от участие в покупко-продажбите, не само от еснафа, към който принадлежи, а и от купувачите на съответното пазарище.

Освен за основните си търговски функции, дюкяните могат да бъдат употребявани и за специфични други. Например, като гарант за регламентиране правата на жените в семейството. Дамите, сключващи брачно споразумение пред кадийския съд, имат право да се разпореждат с личното си имущество без да се изисква съгласието на съпруга им. Ако той наруши тези им права или употребява това имущество за свои цели, те имат права до подадат жалба в съда. На такъв случай се натъкваме при имущественото дело на Айша, дъщеря на Мехмед, жителка на русенската махала Арък Рамазан, срещу Абдуллах бей, освободен роб на починалия ѝ съпруг Шабан ага. Според твърдението на ищцата, три години преди това споменатият Шабан ѝ продава дюкяни със седем кепенца⁶ на обща стойност 750 гроша, продажба, с която покрива стар дълг. След смъртта му мютевелията на неговия вакъф Абдуллах оспорва правото на собственост на съпругата. Айша печели делото (Бакърджиева 2008: 271), което ни навежда на мисълта, че търговията и въобще дюкяните не са запазено пространство само за мъжете. След като създава вакъф на свое име, Шабан ага по всяка вероятност притежава и други недвижими имоти, но той предпочита да урежда финансовите си дела с продажбата именно на дюкяни. Може да се предположи, че те са функционирали под ръководството на съпругата му в продължение поне на три години, съгласно вписаното от кадията. За „семеиния“ статут на търговската дейност свидетелства и регистрирано дарение от Мехмед челеби от махалата „Кара Мустафа“ в Русе на неговата съпруга Фатма, състоящо се от един дюкян с един кепенец (Бакърджиева 2008: 272). Тази нестандартна употреба на работилниците е характерна за имперските земи. Защото чаршията с прилежащите ѝ форми е пространство, където може да пребивава всеки. Тя е обединяващ фактор за населението, без да налага характерните ограничения на османския фиск.

„Граничният пункт на свободната зона“ се намира на една стъпка от входното пространство на дюкяна. Според Мирча Елиаде „Границата е междина, праг, който отличава и противопоставя два свята, и парадоксално място, където тези светове общуват, където може да се извърши преходът“ (Елиаде 1998: 16–17). Работилницата е минимизиран вариант на търговски мост, по който се извършва културна симбиоза. Посредством него клиентът се докосва до желаната придобивка, често и до нейния производител, новите модни

⁶ Кепенец – дървени капаци за затваряне на прозорци, врати, витрини и т.н.

тенденции, идващи от Запада, защото граница, при желание за комуникация, на чаршията не е налична.

Трудно може да бъде открит пътешественик, който да не впише пребиваването си по улиците на пазара. Би било наивно да твърдим, че това се дължи само на изобилието от асортименти. Както умело отбелязва Цветана Георгиева, „най-ценната стока на пазара е информацията” (Георгиева 1999: 146). Информация, но поднесена по подходящ начин от търговеца. А той, от своя страна, поради възможностите си за пътуване притежава нетрадиционни лични качества – независимост, предприемчивост и талант да води преговори. Мобилността и безкрайните контакти разширяват кръгозора, спомагат за възникването на идеи, формират различни естетически вкусове. Това може да се забележи дори и в личните им домове, библиотеки и начин на обличане. Добрият търговец е необходимо да знае поне два имперски езика. Образованието, което притежава, макар и несравнимо със западноевропейското, предполага друга визия за околния свят.

Търговците притежават надимперски културни връзки, поради което имат сетива да усетят новото. Докосвайки се до малко познати места, неусетно се превръщат в медиатори за пространството, наречено Османска империя. Еманципирани личности с ярко изразена индивидуалност, с афинитет към полезното, конкретното, рационалното, търговците са не само потребители на новото, те го разпространяват, създават и налагат модели на поведение – от облеклото до моралните и духовни ценности (Бакърджиева 2005: 305).

Те имат базисна роля в развитието на градовете. Именно в градовете се осъществява тяхната основна професионална и обществена реализация. Отношенията между тях и османската власт са регламентирани от кануна и шериата, разбира се, практиката е далеч по-многоцветна. Както е известно след XVI век, дори еничарският корпус успява да заеме подобаващо място на чаршията. Според Х. Планиц, автор от XII век, „не само че пазарът задължително трябва да бъде център на града, но и целият град задължително се застроява, изхождайки от този център” (Льо Гоф 1999: 119). Откъдето можем да изкажем хипотезата, че търговците имат ключова роля в структурирането на градското пространство.

Именно в рамките на града следва да се впише влиянието на търговеца. Предлагащият услуги естествено поставя развитието на своя град като приоритет. Разбира се, подобни съждения не бива да се отдават само на личните пристрастия, а по-скоро на икономически интерес. Градът с всички прилежащи на него пазарни средища е основният консуматор на икономическа дейност. За да представи себе си пред света, търговецът първо подчертава религиозната си принадлежност, след това страната, от която идва, и на последно място – града си. За западноевропейските търговци редът е в обратна посока – те на първо място представят своето родно място (разбира се, нужно е да се подчертае, че повечето големи търговски центрове са градове-държави).

Градската архитектурата е първото изкуство, което е белязано от вкусове на търговците. Развиват се два типа сгради със съществено значение, личните

домове и обществените постройки, имащи пряко касателство с професионалната им дейност (кервансарай, ханове, дюкяни). В монографията си Е. Попова категорично отхвърля тезата, че еснафските организации имат първостепенно значение за структурирането на кварталната мрежа. Според нея корелация между християнските молитвени домове по махали и еснафите не винаги е налична. „Елементът на случайност, определящ по местоживее (или според локацията на храма спрямо чаршията), принадлежността на човека към храма остава в редица случаи определящ във връзката между занаятчията и патрона на неговата църква, от която ще се обособи от края на XVIII век нататък и отношението „еснаф-свещец патрон на занаята” (Попова 2013: 18). Примерът, който привежда авторката, е с църквата „Св. Петка Самарджийска”, отхвърляйки тезата, че самарджийският еснаф построява и поддържа църквата. На съвсем „различно становище” са Стефан Герлах и Константин Иречек, пряко отразено в описанията им от XVII и XIX в. Те възприемат неразривната връзка между еснафската организация и духовната обител, намираща се в близост до пазара. През 1578 година Стефан Герлах споменава църквата, „наречена така от еснафа на самарджиите” (Герлах 1976: 89), а Константин Иречек отбелязва „множество малки църкви, които се намират всички около Гюл джамия, в средата на града, в сегашната еврейска махала. ... са под покровителството на някои еснафи.” (Иречек 1974: 72). Попова уточнява, че „покровителството” на този етап се изразява в елементарни грижи за текущите нужди на храма, към който занаятчиите се числят по местоживее.

Макар авторката да не приема тезата, че патронът на определен еснаф съвпада с патрона на църквата, за която полага грижи, не пропуска да отбележи две от основните социално-обществени функции на търговеца – неговата роля в религиозните дела като носител на новите естетически вкусове и водещото му място като меценат.

Изследователите на Българското възраждане нееднократно подчертават положителната роля на търговските фамилии върху развитието на българската култура и революционен подем. Налични са редица сведения за даренията, направени от еснафски организации. Пример за това е ерусалимският патриарх Хрисант Нотарас, които посещава българските земи през 1720 година (Жлегов 2012: 147). Пристига със задача да събира милостиня за обителта си, като е дарен богато от представителите на различните еснафи. Общият брой на меценатите, заети с производство, е повече от 180 човека. Подобни „дарове” са присъщо явление за българските земи. Именно чрез тях до нас достига информация за имената, занаята и осреднения вид на наличния финансов капитал на търговците.

Периодът XV–XVII век „страда” от липсата на ярки героични личности, за разлика от предходните и следващите исторически епохи. Клеймото „тъмни векове” сякаш никога няма да бъде преодоляно. Налични са обаче персонажи през двата века, които не са ограничени от поданичеството си в Османската империя. Личното и общественото им пространство е ориентирано, от една страна, към официалната им дейност – производство, продажба, контакти с

клиенти и властта, а от друга – към новите познания и светове, към укрепване и развитие на собствената религия, към разпространяването на най-ценния ресурс – информацията. И както всичко друго в Османската империя, пространството на търговеца е тънката контактна зона, посредникът между външното и вътрешното, които са взаимосвързани и нетолкова антагонистични, колкото сме привикнали да възприемаме.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА / BIBLIOGRAPHY

Бакърджиева 2008: Бакърджиева, Т. В лоното на брака. Щрихи от Русе през османския период. // *Известия на Регионален исторически музей Русе*. Град–Етнология–Музей. Том XIII. Русе. [**Bakardzhieva 2008:** Bakardzhieva, T. V lonoto na braka. Shtrihi ot Ruse prez osmanskiya period. // *Izvestiya na Regionalen istoricheski muzey Ruse. Grad–Etnologiya–Muzeu*. Tom XIII. Ruse].

Бакърджиева 2005: Бакърджиева, Т. Търговецът и градът (Русе XVII–XIX век). // *Юбилейна научна конференция по археология и история на тема: Градът*. По повод 100 години Русенски музей. Известия. Русе. [**Bakardzhieva 2005:** Bakardzhieva, T. Targovetsat i gradat (Ruse XVII–XIX vek). // *Yubileyna nauchna konferentsiya po arheologiya i istoriya na tema: Gradat*. Po povod 100 godini Rusenski muzey. Izvestiya. Ruse].

Вечева 1978: Вечева, Е. Дубровнишките търговски колонии в Североизточна България (XVI–XVII век). // *Из историята на търговията в българските земи през XV–XIX век*. София. [**Vecheva 1978:** Vecheva, E. Dubrovnishkite trgovski kolonii v Severoiztochna Bulgariya (XVI–XVII vek). // *Iz istoriyata na targoviyata v balgarskite zemi prez XV–XIX vek*. Sofiya].

Георгиева 1988: Георгиева, Ц. *Еничарите в българските земи*. София. [**Georgieva 1988:** Georgieva, Ts. *Enicharite v balgarskite zemi*. Sofiya].

Георгиева 1999: Георгиева, Ц. Н. Генчев. История на България XV–XIX век. София. [**Georgieva 1999:** Georgieva, Ts. N. Genchev. *Istoriya na Bulgariya XV–XIX vek*. Sofiya].

Градева 1993: Градева, Р. Административна система и провинциално управление в българските земи през XV в. // *Българският петнадесети век. Сб. с доклади за българската обща и културна история през XV в.* София, с. 39–51. [**Gradeva 1993:** Gradeva, R. *Administrativna sistema i provintsialno upravlenie v balgarskite zemi prez XV v.* // *Balgarskiyat petnadeseti vek. Sb. s dokladi za balgarskata obshta i kulturna istoriya prez XV v.* Sofiya, s. 39–51].

Герлах 1976: Герлах, С. *Дневник на едно пътуване до османската порта в Цариград*. София. [**Gerlah 1976:** Gerlah, S. *Dnevnik na edno patuvane do osmanskata porta v Tsarigrad*. Sofiya].

Горделевский 1960: Горделевский, В. Государство сельджукидов Малой Азии. // *Избранные сочинения. Том I*. Москва. [**Gordelevskiy 1960:** Gordelevskiy, V. *Gosudarstvo sel'dzhukidov Maloy Azii*. // *Izbranniye sachievaniya. Tom I*. Moskva].

Димитров 1987: Димитров, С. За приемствеността в развитието на балканските градове през XV–XVI век. // *Балканистика*, 2, 5–17. [**Dimitrov 1987:** Dimitrov, S. *Za priemshtvenostta v razvitiето na balkanskite gradove prez XV–XVI vek*. // *Balkanistika*, 2, 5–17].

Димитрова 2017: Димитрова, Д. Покупателната способност на населението през XVI–XVII век (по примера на Скопие и София). // *Мартенски студентски четения. Сборник с материали от Шеста студентска научна конференция във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“*, Том 3, 204–224. [**Dimitrova 2017:** Dimitrova, D. *Pokupatelната*

sposobnost na naselenieto prez XVI–XVII vek (po primera na Skopie i Sofiya). // *Martenski studentski cheteniya. Sbornik s materialy ot Shesta studentska nauchna konferentsiya vav VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“*, Tom 3, 204–224].

Дневникът на Ханс Дерншвам 1970: *Дневникът на Ханс Дерншвам за пътуването му до Цариград през 1553–1555 година*. Превод от ранно-ново-горно-немски М. Киселинчева. Предговор и бележки В. Мутафчиева. София. [**Dnevnikat na Hans Dernshvam 1970:** *Dnevnikat na Hans Dernshvam za patuvaneto mu do Tsarigrad prez 1553–1555 godina*. Prevod ot ranno-novo-gorno-nemski M. Kiselincheva. Predgovor i belezhki V. Mutaftchieva. Sofiya].

Елиаде 1998: Елиаде, М. *Сакралното и профанното*. София. [**Eliade 1998:** Eliade, M. *Sakralното i profannoto*. Sofiya].

Жлегов 2012: Жлегов, Д. Занаяти и занаятчийски сдружения от град Пазарджик XV–XIX век. // *Годишник на Регионален исторически музей Пазарджик*. Том III. Пазарджик. [**Zhlegov 2012:** Zhlegov, D. Zanayati i zanayatchiyski sdruzheniya ot grad Pazardzhik XV–XIX vek. // *Godishnik na Regionalen istoricheski muzey Pazardzhik*. Tom III. Pazardzhik].

Иванова 1993: Иванова, С. Градовете в българските земи през XV в. // *Българският петнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XV век*. София, 53–66. [**Ivanova 1993:** Ivanova, S. Gradovete v balgarskite zemi prez XV v. / *Balgarskiyat petnadeseti vek. Sbornik s dokladi za balgarskata obshta i kulturna istoriya prez XV vek*. Sofiya, 53–66].

Иванова 1994: Иванова, С. Малките етноконфесионални групи в българските градове през XVI–XVII век. // *Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век*. София, 49–81. [**Ivanova 1994:** Ivanova, S. Malkite etnokonfesionalni grupi v balgarskite gradove prez XVI–XVII vek. // *Balgarskiyat shestnadeseti vek. Sbornik s dokladi za balgarskata obshta i kulturna istoriya prez XVI vek*. Sofiya, 49–81].

Иречек 1974: Иречек, К. *Пътувания по България*. София. [**Irechek 1974:** Irechek, K. *Patuvaniya po Bulgariya*. Sofiya].

Иналджък 2002: Иналджък, Х. *Османската империя. Класическият период 1300–1600 година*. София. [**Inaldzhak 2002:** Inaldzhak, H. *Osmanskata imperiya. Klasicheskiyat period 1300–1600 godina*. Sofiya].

Кийл 2005: Кийл, М. *Хора и селища в България през османския период*. София. [**Kiyl 2005:** Kiyl, M. *Hora i selishta v Bulgariya prez osmanskiya period*. Sofiya].

Льо Гоф 1999: Льо Гоф, Ж. *Търговци и банкери през средновековието*. София, 1999. [**Lyo Gof 1999:** Lyo Gof, Zh. *Targovtsi i bankeri prez srednovekovieto*. Sofiya, 1999].

Мутафчиева 1962: Мутафчиева, В. *Аграрните отношения в Османската империя през XV–XVI век*. София. [**Mutaftchieva 1962:** Mutaftchieva, V. *Agrarnite otnosheniya v Osmanskata imperiya prez XV–XVI vek*. Sofiya].

Немски и австрийски пътеписи 1979: *Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI век*, София. [**Nemski i avstriyski patepisi 1979:** *Nemski i avstriyski patepisi za Balkanite XV–XVI vek*, Sofiya].

Попова 2013: Попова, Е. *Еснафи и Светци. Светците-покровители на занаятите през Възраждането*. Велико Търново. [**Popova 2013:** Popova, E. *Esnafi i Svettsi. Svettsite-pokroviteli na zanayatite prez Vazrazhdaneto*. Veliko Tarnovo].

Петров 1984: Петров, П. Процес между дубровничани в София през 1662 г. // *Известия на българското историческо дружество*, XXXVI. [**Petrov 1984:** Petrov, P.

Protses mezhdu dubrovnichani v Sofiya prez 1662 g. // *Izvestiya na balgarskoto istorichesko družhestvo*, XXXVI].

Пляков 1970: Пляков, З. За регламентацията на градското занаятчийско производство в българските земи през XV – средата на XVII век. // *Известия на института за история*, 21. [Plyakov 1970: Plyakov, Z. Za reglamentatsiyata na gradskoto zanayatchiysko proizvodstvo v balgarskite zemi prez XV – sredata na XVII vek. // *Izvestiya na instituta za istoriya*, 21].

Първева 2011: Първева, С. Земята и хората през XVII – първите десетилетия на XVIII век. Овластяване и организация на аграрното и социалното пространство в Централните и Южните Балкани под османска власт. София. [Parveva 2011: Parveva, S. Zemyata i horata prez XVII – parvite desetiletiya na XVIII vek. Ovladyavane i organizatsiya na agrarnoto i sotsialnoto prostranstvo v Tsentralnite i Yuzhnite Balkani pod osmanska vlast. Sofiya].

Радусhev 1995: Радусhev, Е. Аграрните институции в Османската империя през XVII–XVIII век. София. [Radushev 1995: Radushev, E. Agrarnite institutsii v Osmanskata imperiya prez XVII–XVIII vek. Sofiya].

Сакъзов 1930: Сакъзов, И. Стопанските връзки между Дубровник и българските земи през XVI и XVII столетие. София. [Sakazov 1930: Sakazov, I. Stopanskite vrazki mezhdu Dubrovnik i balgarskite zemi prez XVI i XVII stoletie. Sofiya].

Списаревска 1983: Списаревска, Й. За търговските връзки на Варна с италианските градове-републики през втората половина на XVI век. // *Изследвания в чест на проф. д-р Христо Гандев*, София. [Spisarevska 1983: Spisarevska, Y. Za targovskite vrazki na Varna s italianskite gradove-republiki prez vtorata polovina na XVI vek. // *Izsledvaniya v chest na prof. d-r Hristo Gandev*, Sofiya].

Списаревска 1996: Списаревска, Й. Нови сведения за българо-дубровнишката търговия в Лудогорието през XVI век. (Договор от 1567 г. за съдружие между българите от Разград и дубровничани). // *Родина (Списание за българска историческа култура). Университетско издателство „Св. Климен Охридски“*, 4. [Spisarevska 1996: Spisarevska, Y. Novi svedeniya za balgaro-dubrovnishkata targoviya v Ludogorieto prez XVI vek. (Dogovor ot 1567 g. za sadruzhiye mezhdu balgarite ot Razgrad i dubrovnichani). // *Rodina (Spisanie za balgarska istoricheska kultura). Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“*, 4].

ТИБИ 1977: Турски извори за българската история, Том 6, София. [TIBI 1970: Turski izvori za balgarskata istoriya, Tom 6, Sofiya].

Тодоров 1972: Тодоров, Н. Балканският град XV–XIX век. София. [Todorov 1972: Todorov, N. Balkanskiyat grad XV–XIX vek. Sofiya].

Цветкова 1972: Цветкова, Б. Проучване на градското стопанство през XV–XVI век. София. [Tsvetkova 1972: Tsvetkova, B. Prouchvane na gradskoto stopanstvo prez XV–XVI vek. Sofiya].

Харбова 1991: Харбова, М. Градоустройство и архитектура по българските земи през XV–XVIII век. София. [Harbova 1991: Harbova, M. Gradoustroystvo i arhitektura po balgarskite zemi prez XV–XVIII vek. Sofiya].

Вестник „Отечествен глас“ 1976: Вестник „Отечествен глас“. 14 ноември (неделя) 1976 г. Брой 9830. Година XXIII. 4. [Vestnik „Otechestven glas“ 1976: Vestnik „Otechestven glas“. 14 noemvri (nedelya) 1976 g. Broiy 9830. Godina XXIII. 4].

<<http://koreanstudies.bg/node/100>> 20.12. 2016 г.